

МОТИВАЦІЙНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ «GENIUS» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

MOTIVATIONAL FEATURES OF THE CONCEPT “GENIUS” IN THE ENGLISH LANGUAGE

Строченко Л.В.,

orcid.org/0000-0003-3619-3484

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербалізації концепту “GENIUS” в англійській мові. Згідно з думкою представників семантико-когнітивного підходу концепт є базовою одиницею ментального коду людини, яка має внутрішню структуру, що складається із концептуальних ознак, концепт – це результат індивідуального та соціального пізнання світу. Концептуальні ознаки містять поняттєву інформацію про відповідний об’єкт чи феномен. Представники даного підходу розглядають мову як один із найважливіших засобів пізнання та концептуалізації світу. Вивчення концепту через мову є найбільш надійним способом лінгвістичного аналізу, що дозволяє визначити концептуальні ознаки та розробити структуру концепту. Структура концепту складається з мотиваційного, понятійного, образного й ціннісного складників. Мотиваційний компонент виокремлюється шляхом етимологічного аналізу слова-репрезентанта відповідного концепту. Будь-який аналіз концепту розпочинається з виявлення мовних одиниць, які репрезентують відповідний концепт, інтерпретації їх словникових та мовленнєвих контекстів. У роботі наведено основні аспекти дослідження феномену геніальності у філософії та психології, а саме: ірраціональний, раціональний, емпіричний та соціокультурний; наведено історію розвитку та становлення феномену геніальності у картині світу; проаналізовано етимологію лексичної одиниці “genius” в англійських словниках; виокремлено мотиваційні концептуальні ознаки досліджуваного концепту в англійській мові. Внутрішня форма англійської номінації “genius” актуалізує ірраціональний складник досліджуваного концепту. Протягом тривалого часу ця номінація позначала дух, притаманний людині, згодом – виняткову здібність. Лише у другій половині XVIII століття відбувся перелом в семантиці цієї лексичної одиниці. Відтоді слово “genius” позначає не тільки особливу здібність, але й саму людину, яка її має.

Ключові слова: концепт, вербалізація, концептуальна ознака, мотиваційна ознака, genius.

The article deals with the peculiarities of verbalization of the concept “GENIUS” in the English language. According to the opinion of the representatives of the semantic-cognitive approach, the concept is the basic unit of the human mental code, which has an internal structure consisting of conceptual features; it is the result of individual and social knowledge of the world. Conceptual features contain conceptual information about the object or phenomenon in question. Representatives of this approach consider language as one of the most important means of cognition and conceptualization of the world. Concept learning through language is the most reliable way of linguistic analysis, allowing to identify conceptual features and to model the concept structure. The structure of the concept consists of motivational, notional, associative and axiological components. The motivational component is distinguished by etymological analysis of the word-representative of the corresponding concept. Any analysis of a concept begins with the identification of linguistic units that represent the corresponding concept, the interpretation of their vocabulary and speech contexts. The article considers main aspects of the study of the phenomenon of genius in philosophy and psychology, namely, irrational, rational, empirical and socio-cultural; the history of development of the phenomenon of genius in the picture of the world; etymology of the lexical unit “genius” in English dictionaries; motivational conceptual features of the studied concept in English. The internal form of the English “genius” foregrounds the irrational component of the concept under study. For a long time, this nomination signified a spirit inherent in man, and then – exceptional ability. It was only in the second half of the eighteenth century that the semantics of this lexical unit changed. Since then, verb “genius” denotes not only a special ability, but also a person who has this quality.

Key words: concept, verbalization, conceptual feature, motivational feature, genius.

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем сучасної когнітивної наукової парадигми головне місце посідає вивчення засобів мовного відображення людиною навколишньої дійсності та місця людини у світі. Центральною ідеєю, яка об’єднує численні лінгвокогнітивні дослідження, є положення про те, що мова відображає знання, представлені у вигляді концептів. Таким чином, однією з головних проблем когнітивної семан-

тики є вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності [8, с. 105].

Геніальність як феномен найвищої творчої здібності у науковій чи художній діяльності здавна привертала увагу дослідників. Сучасна лінгвоконцептологія має великий доробок праць, присвячених дослідженню споріднених концептів, зокрема концептів «РОЗУМ», «ІНТЕЛЕКТ» [1].

Проте феномен геніальності як найвищого прояву інтелектуальної чи творчої діяльності людини та власне людини-генія зостається поза увагою лінгвістів, що увиразнює *актуальність* даного дослідження, у якому ми потрактуємо концепт “GENIUS” як антропологічний та виокремлюємо його мотиваційні ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальноприйнятими визначеннями концепту є запропонована О.С. Кубряковою дефініція: «Концепт – це термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; це оперативна змістовна одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини» [7, с. 90].

На сучасному етапі розвитку когнітивної семантики вчені виділяють декілька напрямів аналізу концептів відповідно до методологічної орієнтації дослідників. Спільним для всіх напрямів є визнання концепту базовою одиницею свідомості, а відмінності пов’язані з фокусуванням на певному типі концептів, а також з різним трактуванням відношень між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням [14, с. 192–193]. Так, зокрема, культурологічний напрямок представлений у дослідженнях Ю.С. Степанова, де концепт визначається як згусток культури у свідомості людини. Саме у вигляді концепту культура входить у ментальний світ людини, саме через нього людина сама входить у культуру та іноді впливає на неї. Концепт – це основний осередок культури в ментальному світі людини [12, с. 40–41]. У такому контексті мова розуміється як одне із джерел знань про концепти [14, с. 192].

Як зазначає І.С. Шевченко, у рамках когнітивно-поетичного напрямку, представлено у дослідженнях О.П. Воробйової, О.М. Кагановської, аналізується образний простір концепту у художньому тексті, текстові концепти художньої прози [14, с. 193]. У дослідженні текстових концептів художнього тексту мовна форма враховується як концепт, що реалізований у конкретних мовних знаках і зумовлений властивістю мови кодувати знання, отримані через сприйняття та осмислення світу.

Оскільки сучасна лінгвістика характеризується синтезом когнітивної та комунікативної парадигм знань [2, с. 22], виділяється когнітивно-дискурсивний напрям вивчення концептів, представлений, працями О.С. Кубрякової, І.С. Шевченко. У даному напрямі, як зазначає А.П. Мартинюк, обов’язковою передумовою концептуального

аналізу є не лише семантичний аналіз імені концепту та інших номінативних одиниць, що його репрезентують, а й верифікація отриманих даних вивченням дискурсивних реалізацій засобів вербалізації концепту з опорою на методики дискурс-аналізу, що дозволяє встановити його базові семантичні ознаки, які необхідно співвіднести між собою та змодельовати у вигляді фреймової мережі, що гіпотетично репрезентує відповідні ментальні структури» [9, с. 12].

Серед представників семантико-когнітивного підходу до вивчення концептів можна виділити М.М. Болдирева, Є.В. Рахліну, Й.А. Стерніна, а також Н.Д. Арутюнову та О.Л. Бессонову, праці яких, на думку І.С. Шевченко, є близькими за методами дослідження [14, с. 192]. Основна спрямованість семантико-когнітивного підходу полягає у дослідженні співвідношень семантики мови з концептосферою народу, співвідношень семантичних процесів з когнітивними. У процесі лінгвокогнітивного дослідження метод семантико-когнітивного аналізу передбачає перехід від змісту значень мовних знаків до змісту відповідних концептів у ході окремого етапу опису – когнітивної інтерпретації [10, с. 178].

Представники цього напрямку вважають мову одним із основних інструментів пізнання та концептуалізації навколишнього світу, а отже, інструментом опису концептів [3, с. 27]. Шлях дослідження від мови до концепту є найнадійнішим. Аналіз мовних засобів дозволяє у простий та ефективний спосіб виявити ознаки концепту та змодельовати його [10, с. 179]. Саме тому предметом семантико-когнітивних досліджень є різні засоби репрезентації, тобто вираження, передачі концептів у мові. Аналіз складу того чи іншого концепту виявляється через значення мовних одиниць, що репрезентують даний концепт, їх словникові тлумачення та мовленнєві контексти. Структура концепту складається з мотиваційного, понятійного, образного й ціннісного складників. Понятійні ознаки вербалізуються через пряму номінацію та її словникові дефініції. Образний складник відображається у мові в концептуальних метафорах. Ціннісний складник нерозривно поєднаний із понятійним та образним компонентами. Що ж стосується мотиваційного компоненту, то він виокремлюється шляхом етимологічного аналізу слова-репрезентанта відповідного концепту [3, с. 31].

Ще одним аспектом сучасних лінгвокогнітивних студій є теорія картини світу. Досліджуваний концепт “GENIUS” є фрагментом концептуальної картини світу, яка відображається у мовній

картині світу. Лінгвістичний підхід до вивчення картини світу вирізняє два такі її типи: наукову, що опосередкована науковим знанням, та наївну, яка формується у свідомості носія мови під час безпосереднього пізнання реального світу під впливом і в категоріях його національно-мовного, історичного та культурного досвіду. «Наївні картини світу, які складаються зі значення слів різних мов, можуть в деталях відрізнятися одна від одної, тоді як наукова картина світу не залежить від мови, якою вона описується» [11, с. 156–157; про це дивись також: 5, с. 63].

Постановка завдання. Мета роботи полягає у вивченні особливостей вербалізації концепту “GENIUS” в англійській мові, зокрема у виокремленні його мотиваційних ознак. Матеріалом дослідження слугували англомовні тлумачні словники, які репрезентують наївну картину світу, та етимологічні словники англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Серед основних напрямів трактування та дослідження феномену геніальності у філософії та психології відзначаємо такі підходи: *іраціональний підхід*, який наголошує на божественній природі геніальності та є тісно пов’язаним з архаїчними і релігійними уявленнями; *раціональний підхід*, в межах якого геніальність розглядається як вроджена якість людини, що дозволяє уточнити геніальність як властивість людського розуму і робить можливим її дослідження різними напрямками в психології, педагогіці і генетиці та визначення біологічних (інстинкти, пам’ять, генетична спадковість, вроджені здібності до творчості) і психологічних (фантазія, уява, натхнення, спонтанність) факторів геніальності; *емпіричний підхід*, з позиції якого геніальність є набутою властивістю людини в процесі її розвитку; *соціокультурний підхід*, який розглядає значимість і водночас проблематичність взаємодії генія і суспільства [13].

Розглянемо етимологію англомовної лексичної одиниці “genius”, яка номінує відповідний концепт: “Genius – late 14c., tutelary or moral spirit who guides and governs an individual through life, from Latin genius guardian deity or spirit which watches over each person from birth; spirit, incarnation; wit, talent; also prophetic skill; the male spirit of a gens, originally “generative power” (or “inborn nature”), from PIE *gen(e)-yo-, from root *gene- “give birth, beget”, with derivatives referring to procreation and familial and tribal groups. Sense of “characteristic disposition” of a person is from 1580s. Meaning person of natural intelligence or talent and that of exalted natural mental ability are first recorded 1640s” [15].

Як зазначає Р.О. Будагов, латинське слово “genius” було маловживаним і довго зберігало зв’язки з дієсловами *genere, gignere* (*народжувати*). Геній сприймався як дещо вроджене, притаманне людині, сім’ї та навіть місцевості [4, с. 160]. Спочатку геній був своєрідним божеством архаїчної римської релігії, якому поклонялися протягом всієї історії Риму. Генія ототожнювали з грецьким демоном. Геній супроводжував людину у вигляді охоронця від колиски до могили і по-різному впливав на неї протягом усього життя [13].

Отже, внутрішня форма цієї номінації актуалізує ірраціональний складник відповідного концепту.

Саме в такому ракурсі розглядає концепт «ГЕНІЙ» Ю.С. Степанов. Учений наголошує, що *геній, ангел, іпостась, душа* є частинами одного понятійного поля – *внутрішнього Я людини*. Геній в античності – це дух, божество життєвої сили, яке з народження було притаманне лише чоловікам (аналогічним божеством жінок вважалась Юнона) [12, с. 581–584]. Зазначена лінія розвитку античного генія пов’язана з сучасними поняттями психіки і душі. Геній – це божественний двійник, яким наділяється кожна людина, який висловлює її особистість і долю, виступаючи в ролі хранителя. Душа – це двійник людини, самостійна істота, яка живе в ній, що представляється у вигляді маленької людини або тіні, яка відлітає під час сну і продовжує після смерті людини подальше існування. Душа безсмертна. Геній іноді називається смертним, що слід розуміти як смертну або тілесну душу людини, його життєву силу, його життя, його живе Я [13].

Третя лінія розвитку поняття генія, що виходить із античного розуміння доброго генія як кращої частини особистості і представника найвищих якостей душі, відображається і розвивається в культурі Відродження. Цей процес призводить до поняття «художня, творча обдарованість, геніальність», тобто до такого розуміння терміна, яке згодом стало класичним, традиційним. Однак навіть в цю епоху поняття «геній» практично завжди означало одне з властивостей людського духу, особливу обдарованість, але не саму людину особливої обдарованості.

Внаслідок подальшого розвитку поняття і зростання індивідуалізму в новоєвропейській культурі через ренесансну ідею обожнювання людини виникає уявлення про індивідуального і оригінального, первозданного генія, який самовладно творить особливий, зокрема художній світ, де геній – художник, творець, зразок бога або природи. Дане розуміння відображене в німецькій

класичній філософії XVIII–XIX століть, де геній врівноважується з природою, зберігає зв'язок з традиційним уявленням – міфологемою. Геній – художник, який пластично ліпить буття, тому його діяльність сплітається з діяльністю природи. Осмислення феномену геніальності виходить на якісно інший рівень, виникає протилежний ірраціональному погляд на даний феномен [13].

Отже, лише у другій половині XVIII століття відбувся перелом в семантиці цієї лексичної одиниці. Відтоді слово “genius” позначає не тільки особливу здібність, але й саму людину, яка її має. Саме тоді з'являються численні трактати Е. Юнга, Д. Дідро, І. Канта, які дають поштовх для подальших досліджень цього феномену [4, с. 160].

До XIX століття феномен геніальності стає предметом вивчення різних наук, виникає більш нейтральне розуміння даного феномену як найвищої творчої здатності людини у відриві і від внутрішньої форми слова, і від генія як міфологеми,

і від традиції його осмислення. В ірраціональному контексті для даного історичного етапу характерним є уявлення про генія як про культ героя, який протиставляється ворожому для художника натовпу. Феномен геніальності розглядається як натхнення ірраціонального походження, а геній – як надлюдина [13].

Висновки. Внутрішня форма англійської номінації “genius” актуалізує ірраціональний складник досліджуваного концепту. Протягом тривалого часу ця номінація позначала дух, притаманний людині, а згодом – виняткову здібність. Лише у другій половині XVIII століття відбувся перелом в семантиці цієї лексичної одиниці. Відтоді слово “genius” позначає не тільки особливу здібність, але й саму людину, яка її має.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розгляді особливостей вербалізації концепту “GENIUS” в англійському різножанровому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. Волгоград : Парадигма, 2005. 352 с.
2. Бехта І.А. Концептосфера у динаміці (текст і дискурс у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми). *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. Київ : Логос, 2001. № 5. С. 22–26.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии. Тамбов : Издательство Тамбовского университета, 2000. 123 с.
4. Будагов Р.А. История слов в истории общества. Москва : Просвещение, 1971. 270 с.
5. Колегаєва І.М. Перцептивне і когнітивне бачення світу: ономаціологічний аспект. *Вісник ОНУ імені І. Мечникова*. Том 18. Вип. 2 (6) 2013. С.63–69.
6. Колегаєва І.М. Що нам показує картина світу: людський чинник ономаціологічних процесів. *Наукові записки НаУКМА*. Том 164. Філологічні науки (Мовознавство). 2014. С. 8–11.
7. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 248 с.
8. Кронгауз М.А. Семантика. Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. 399 с.
9. Мартинюк А.П. Концепт у дискурсивній парадигмі. *Вісник ХНУ*. 2006. № 725. С. 9–12.
10. Попова З.Д. Семантико-когнитивный подход как направление когнитивной лингвистики. *Vita in lingua: К юбилею профессора С.Г. Воркачева* : сборник статей / отв. ред. В.И. Карасик. Краснодар : Атриум, 2007. С. 171–180.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
12. Степанов Ю.С. Константы : словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Академический проект, 2001. 990 с.
13. Хомченкова Е.А. Феноменология гениальности: от антропной к социокультурной детерминации : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.13. Омск, 2007. 20 с.
14. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике. *Вісник ХНУ*. 2006. № 725. С. 192–195.
15. Genius. URL: <http://www.thefreedictionary.com/genius>.